

Paulina Byzdra-Kusz*

Kościół greckokatolicki w propagandowej publicystyce i literaturze historycznej ZSRS na przykładzie metropolity Andrzeja Szeptyckiego

The Greek Catholic Church in propagandistic journalism and historical literature of the USSR: the case of Metropolitan Andrey Sheptytsky

STRESZCZENIE:

Pomimo formalnej likwidacji Kościoła greckokatolickiego przez władze komunistyczne w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej po zakończeniu II wojny światowej, instytucja ta nadal postrzegana była przez decydentów jako istotne zagrożenie ideologiczne. Szczególnie niepokojący dla władz był jej wpływ na ludność zachodnich obszarów Ukrainy, która wykazywała odporność na procesy indoktrynacji marksistowskiej. W związku z tym prowadzono przeciwko Kościołowi greckokatolickiemu wieloaspektową kampanię propagandową, w której istotną rolę odegrały publikacje z nurtu stalinowskiego piarstwa historycznego o charakterze popularnonaukowym i historycznym, wydawane w wysokich nakładach. Książki te, często posługujące się atrakcyjną, fabularną formą narracyjną, miały na celu deprecjację autorytetu Kościoła oraz jego przywódców poprzez przedstawianie ich jako zdrajców popierających ideologię nazistowską/faszystowską oraz manipulatorów, wykorzystujących elementy religijne do celów instrumentalnych. W artykule przeanalizowano wątki występujące we wspomnianych książkach, a dotyczące zjawisk uznanych za cudowne, takich jak pojawiające się stygmaty, prorocтва czy odnalezienie się zaginionego carskiego dziecka, oraz rzekome wykorzystanie ich

* Paulina Byzdra-Kusz – dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5495-5916>, e-mail: pkusz@kul.pl

do realizowania ambicji własnych i celów instytucjonalnych przez hierarchów Kościoła, przede wszystkim metropolitę Andrzeja Szeptyckiego.

SŁOWA KLUCZOWE:

Kościół greckokatolicki, metropolita Andrzej Szeptycki, stalinowskie pisanstwo historyczne

ABSTRACT:

Despite the formal liquidation of the Greek Catholic Church by the communist authorities in the Ukrainian Soviet Socialist Republic after the end of the World War II, the institution continued to be perceived by decision-makers as a significant ideological threat. Of particular concern to the authorities was its impact on the population of western Ukraine, which had demonstrated resistance to Marxist indoctrination. Consequently, a multifaceted propaganda campaign was waged against the Greek Catholic Church, in which historical publications, published in large circulations, played a significant role. These books, often employing an attractive, narrative format, aimed to devalue the authority of the Church and its leaders by portraying them as traitors who adhered to nazi/fascist ideology and as manipulators who exploited religious elements for instrumental purposes. The article analyses the themes present in the above-mentioned books concerning phenomena regarded as miraculous, such as the appearance of stigmata, prophecies, or the discovery of the tsar's missing child, and their alleged use to by the Church hierarchs to pursue their own ambitions and institutional goals, primarily Metropolitan Andrey Sheptytsky.

KEYWORDS:

Greek Catholic Church, Metropolitan Andrey Sheptytsky, Stalinist historical writing

Radziecki reżim totalitarny dążył do przejęcia kontroli nad wszystkimi sferami życia i działalności obywateli. Dotyczyło to także sfery religii. Potężne uderzenie skierowano po II wojnie światowej w Ukraińską Cerkiew Greckokatolicką, a w szczególności jej zwierzchnika – metropolitę Andrzeja Szeptyckiego. Cerkiew miała bowiem ogromny wpływ na ludność Galicji, Bukowiny i Zakarpacia, zajętych przez władze radzieckie. Rozpoczęto więc walkę o rząd dusz kilku milionów wiernych na tych terenach. Szczególne miejsce w tej walce zajmowały propagandowa publicystyka i literatura historyczna oparte na stalinowskim modelu historiografii, kształtującym się w latach 1930–1954, którego zasadniczą cechą był silny komponent ideologiczny, podporządkowany wymogom doktryny partyjnej. Jego podstawą była *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*. Krótki

*kurs*¹ (1938). Opracowanie to miało zastąpić dotychczasowe prace na temat dziejów partii i stać się jedynym obowiązującym podręcznikiem historii. Narracja historyczna miała się łączyć ściśle z doktryną ideologiczną: dzieje partii przedstawiono jako nieuchronny marsz ku zwycięstwu socjalizmu, w którym gloryfikowano Stalina jako przewodnika narodu. Podręcznik ten, wydawany w ogromnych nakładach i przetłumaczony na wiele języków (w Polsce dostępny od 1948 r.²), został włączony do programów szkolnych i akademickich w całym bloku sowieckim i ukształtował kilka pokoleń historyków i nauczycieli w ZSRS oraz krajach satelickich³.

Pod pozorem dostarczania rzetelnej wiedzy historycznej, swą konstrukcją narracyjną imitującą dyskurs akademicki, literatura ta miała kształtować postawy emocjonalne odbiorców. W tym celu jej twórcy posługiwali się m.in. selektywnym przywoływaniem źródeł archiwalnych, kreowaniem fabularnych narracji osadzonych w quasi-historycznych ramach oraz prezentacją interpretacji faktów zgodnych z obowiązującą linią ideologiczną. Formalne wykorzystanie środków właściwych literaturze naukowej czy popularnonaukowej nie zmieniało jednak zasadniczej natury tego typu piśmiennictwa, które należy jednoznacznie zaklasyfikować do twórczości propagandowej⁴.

Termin „propagandowa publicystyka i literatura historyczna” rozumiem jako jedną z technik językowych, zajmującą się sterowaniem poglądami i zachowaniami odbiorców, odwołującą się do osób lub wydarzeń z przeszłości, mającą na celu wpojenie pożądanych przekonań oraz manipulowanie zachowaniami. Narracje tego typu miały formę zarówno publicystyczną, jak też quasi-akademicką. Warto zaznaczyć, że w Związku Radzieckim propagandową publicystykę często wzmacniano literaturą historyczną. Publicyści oraz historycy często używali tej samej terminologii, z tą różnicą, że ci drudzy

¹ *История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Краткий курс*, Москва 1938 [*Istorijsja Vsesojuznoj kommunističeskoj partii (bol'shevikov). Kratkij kurs*, Moskwa 1938].

² *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików): krótki kurs*, Warszawa 1948.

³ N.N. Maslov, *Short Course of the History of the All-Russian Communist Party – An Encyclopedia of Stalin's Personality Cult*, „Soviet Studies in History” 1989, t. 28, nr 3, s. 41–68; A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, wyd. 2, Poznań 2006, s. 630, 672, 697.

⁴ R.C. Tucker, *The Rise of Stalin's Personality Cult*, „The American Historical Review” 1979, t. 84, nr 2, s. 347–366; A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, op. cit., s. 630, 672–679, 697; T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii w debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004*, Warszawa 2007, s. 259–262.

stosowali aparat krytyczny w postaci przypisów w swych publikacjach, powołując się na teksty nie tylko „klasyków” komunizmu, m.in. Lenina, *Historii Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*, ówczesnych wytycznych zjazdów partii, ale też poety Tarasa Szewczenki czy Iwana Franki.

Publicystyka historyczna przedstawiona i analizowana w artykule, pomimo zmieniających się uwarunkowań polityczno-ideologicznych w ZSRS, konsekwentnie odwoływała się do przekonania – wybrzmiewającego we wspomnianym wyżej podręczniku – że każdemu obywatelowi tego kraju, obok „wolności sumienia”, przysługuje również „wolność propagandy antyreligijnej”⁵. Prezentowana w artykule publicystyka, rozpowszechniana masowo, dzięki wysokim nakładom i niskim cenom stała się łatwo dostępnym narzędziem politycznej indoktrynacji społeczeństwa.

Zdarzenia odbywające się w przeszłości oraz działania osób prezentowane w tym nurcie podporządkowano kryteriom heroizacji i demonizacji. Dualistyczną konwencję odzwierciedlały figury pozytywne („bohaterowie rewolucji”) i absolutnie negatywne („wrogowie ludu”). W warunkach braku niezależności badań naukowych i przeprowadzanych przez państwo czystek personalnych wśród historyków, które skutkowały niemal całkowitą wymianą kadr, historiografia sowiecka została podporządkowana celom legitymizacji władzy partii⁶. W realiach okresu stalinowskiego instytucje kościelne postrzegane były jako wrogie wobec państwa, co wiązało się z prześladowaniami ich członków. Władze nie traktowały jednak wszystkich wspólnot wyznaniowych w sposób jednakowy. Z perspektywy interesującego nas zagadnienia należy zwrócić uwagę na specyficzną sytuację Kościoła greckokatolickiego, który podlegał represjom o wyjątkowym nasileniu w porównaniu z innymi wyznaniem chrześcijańskimi. Konsekwencją takiej polityki była delegalizacja i likwidacja tej instytucji w 1946 r.⁷, przeprowadzona z początkiem kolejnej

⁵ *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii*, op. cit., s. 360.

⁶ A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, op. cit., s. 655–656, 662; R. Stobiecki, *Bolszewizm a historia. Próby rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998, s. 140, 143, 151.

⁷ Więcej o sposobie likwidacji tego Kościoła m.in. w: J. Stocki, *Lwowski Sobór 8–10 marca 1946 roku: przygotowania, przebieg i skutki. Rola systemu totalitarnego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14), s. 237–267; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*, упор. С. Кокін та ін., заг. ред. В. Сергіичук, т. 1–2, Київ 2006 [*Likvidacya UHKC (1939–1946). Dokumenty radyanskykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky*, упор. S. Kokin ta insh., zah. red. V. Serhijchuk, т. 1–2, Kyiv 2006]; *Хресною дорогою. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках. Збірник документів і матеріалів*,

fazy okupacji sowieckiej w Galicji. Zjawisko to miało zasadnicze znaczenie dla kształtowania się stosunku władz sowieckich do duchowieństwa i wiernych tego Kościoła. Księża, którzy podpisali deklarację przejścia na prawosławie, kontynuowali działalność religijną w ramach tzw. Kościoła katakumbowego, łącząc ją niekiedy z aktywnością o charakterze antysowieckim. Ci jednak, którzy nie zdecydowali się na formalną przynależność do Kościoła prawosławnego, na czele z abp. Josyfem Slipym, przypłacili to więzieniami i zsyłkami do obozów położonych w azjatyckiej części ZSRS. Wielu zginęło w niejasnych okolicznościach⁸.

Do autorów najbardziej aktywnych w ramach propagandowej publicystyki historycznej ZSRS należy zaliczyć: Jarosława Hałana⁹, Wołodymyra Bielajewa¹⁰, Serhija Danylenkę¹¹, Kłyma Dmytruka¹², Wołodymyra Dobry-

упор. М. Гайковський, Львів 2006 [*Xresnoyi dorohoyu. Funkcyonuvannia i sproby likvidaciyi Ukrayinskoyi Hreko-Katolyckoyi Cerkvy v umovah SRSR u 1939–1941 ta 1944–1946 rokah. Zbirnyk dokumentiv i materialiv*, upor. M. Hayovskyj, Lviv 2006].

⁸ B. Cywiński, *Ogniem próbowane: z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 2, Lublin 1990, s. 195.

⁹ Jarosław Hałan (1902–1949), publicysta, student wiedeńskiego, a następnie krakowskiego uniwersytetu. Od 1924 r. członek Polskiej Partii Komunistycznej, współpracował z Wandą Wasilewską w różnych gazetach. Po aneksji Lwowa podjął pracę w radzieckiej prasie. O. Рубльов, *Галан Ярослав Олександрович*, w: *Енциклопедія історії України у 10 т.*, t. 2, red. В.А. Смолій i in., Київ 2004 [O. Rubl'ov, *Halán Yaroslav Oleksandrovych*, w: *Encyklopediya istoriyi Ukrainy u 10 t.*, t. 2, red. V.A. Smolij i in., Kyiv 2004], s. 24–25.

¹⁰ Wołodymyr Bielajew (1909–1990), dziennikarz radiowy, pisarz i scenarzysta, po ukończeniu szkoły robotniczej pracował w redakcjach gazet radzieckich. Od 1931 r. członek partii WKP (b). W 1944 r. został skierowany do Lwowa, gdzie zaprzyjaźnił się z Hałanem. Т. Заморій, *Беляєв Володимир Павлович*, w: *Українська літературна енциклопедія*, t. 1, Київ 1988 [T. Zamorij, *Byelyayev Volodymyr Pavlovych*, w: *Ukrayins'ka literaturna encyklopediya*, t. 1, Kyiv 1988], s. 160.

¹¹ Serhij Danylenko-Karin (1898–1985), pisarz, pracował w CzeKa od 1920 r., członek Ogólnoukraińskiej Antyreligijnej Komisji. Od 1931 r. pracował w wywiadzie. Brał udział w przygotowaniach do likwidacji Cerkwi Greckokatolickiej w 1946 r. Przeszedł na emeryturę w 1947 r. w randze pułkownika. Na podstawie: *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)*, заг. ред. В. Сергійчук, упор. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк, Київ 2005 [*Mytropolyt Andrey Andrey Sheptyc'kyj u dokumentax radyans'kyh orhaniv derzhavnoyi bezpeky (1939–1944 rr.)*], zah. red. V. Serhijchuk, упор. S. Kokin, N. Serdyuk, S. Serdyuk, Kyiv 2005].

¹² Kłymentij Hałśkyj (1928 – po 1998), drukował pod pseudonimem Kłym Dmytruk, pułkownik Komitetu Bezpieczeństwa USRR. Od 1944 r. pracował w organach bezpieczeństwa, m.in. stał na czele 4. (analitycznego) Oddziału Komitetu Bezpieczeństwa USRR. Od lat 70. związany ze środowiskiem akademickim, zdobywał stopnie naukowe. W tymże okresie rozpoczął publikacje prac skierowanych przeciwko Kościołowi. Na podstawie: *Хроніка*, „Український вісник”, nr VI, 1972, s. 164–167 [*Xronika*, „Ukrayins'kyj visnyk”, nr VI, 1972, s. 164–167].

czewa i Iwana Migowicza¹³. Ich życiorysy zawierają cechy wspólne: wszyscy interesowali się ideologią komunistyczną od młodości, nawet jeśli w wyniku działań władzy sowieckiej stracili bliskich (rodzice Danylenki zmarli w wyniku Wielkiego Głodu, a żona Hałana została aresztowana i skazana na śmierć). Większość z nich walczyła na froncie II wojny światowej, jednocześnie relacjonując przebieg wydarzeń (Bielajew, Dmytruk i Danylenko). Bielajew i Hałan wyspecjalizowali się w literaturze dyskredytującej Kościół greckokatolicki, a Bielajew tworzył także scenariusze sowieckich filmów propagandowych. Danylenko i Dmytruk przez długi czas związani byli ze służbami specjalnymi ZSRS i na tym doświadczeniu oparli swoje pisarstwo. Ten drugi, po 30 latach pracy w KGB, rozpoczął pracę na uniwersytecie i uzyskał stopień doktora habilitowanego w dyscyplinie historia. Zajmował się głównie Ukraińską Armią Powstańczą, Kościołem greckokatolickim oraz Ukraińskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym. Z punktu widzenia władz był idealnym kandydatem do tworzenia historycznej literatury propagandowej. Na potrzeby niniejszego artykułu przeanalizowano napisane przez nich pamflety, książki naukowe przedstawiające Kościół greckokatolicki jako instytucję odpowiedzialną za rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o rzekomo cudownych wydarzeniach o charakterze religijnym.

Propagandowe pisarstwo historyczne przez dekady starało się powiązać działalność Kościoła katolickiego z faszystowską koncepcją państwa, której najbardziej wyrazistym przykładem były Włochy pod rządami Mussoliniego. Instytucjonalna współpraca Watykanu z aparatem władzy faszystowskiej miała być ostatecznym i definitywnym argumentem świadczącym o zdegenerowaniu tej instytucji. Szczególną rolę w upadku Kościoła miał odgrywać jej najwyższy zwierzchnik, którego obraz wykreował Jarosław Hałan, podnosząc w tonie patetyczno-oskarżycielskim: „Pierwszym faszystą na świecie był papież rzymski, a Watykan był pierwszym gniazdem faszyzmu”¹⁴. Sowieccy autorzy usiłowali powiązać organizacje faszystowskie z dobrze rozwijającą się

¹³ Iwan Migowicz (ur. 1942), absolwent Poligraficznego Instytutu we Lwowie, pracował jako wykładowca w Kijowie, Użhorodzie. Członek Partii Komunistycznej, profesor, filozof i socjolog, deputowany Rady Najwyższej Ukrainy (1998–2006). Autor ponad 80 książek i broszur, w tym o metodyce nauczania partyjnego. Por. *Іван Мигович – політик, науковець, педагог. Біобібліографічний показчик*, упор. Л. О. Ільченко, Ужгород 2022 [*Ivan Myhovich – polityk, naukovec, pedahoh. Biobibliohrafichnyj pokazhchyk*, upor. L. O. Ilchenko, Uzhhorod 2022].

¹⁴ Я. Галан, *Ватикан без маски. Памфлеты*, Москва 1952 [Ja. Gałan, *Vatikan bez maski. Pamflety*, Moskva 1952], s. 82.

pod rządami Piusa XI Akcją Katolicką. Według Hałana pomysł papieża, by zaktywizować świeckich katolików, miał służyć stworzeniu pod patronatem Kościoła struktury czysto politycznej, podporządkowanej włoskiej partii faszystowskiej, lecz z „nieporównywalnie szerszym zakresem działania”¹⁵, czego dowodem miała być „niedwuznaczna i jawna próba mobilizacji wszystkich wiernych Kościoła katolickiego pod czarnymi chorągwiami faszyzmu (...)”. Tym sposobem «pasterz» stał się watażką, a jego wierni – szturmowymi bojownikami batalionów faszystowskich”¹⁶. Watykan przedstawiono zatem jako współnika faszystowskich Włoch, a w późniejszej perspektywie także nazistowskich Niemiec. Papieża oskarżono o brak reakcji na zajęcie przez Włochy Abisynii oraz przypisano mu zadowolenie z faktu okupacji nowych ziem przez Mussoliniego. Jednak to jego następca, Pius XII, nazywany „watykańskim nazistą”, jeszcze za swego życia był obiektem ostrych ataków sowieckich pisarzy, nie tylko działając jako głowa Kościoła, lecz i wcześniej, jako sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej. Świadczą o tym wypowiedzi Jarosława Hałana przedstawiającego Piusa XII, któremu przypisał ściśle związki z hitlerowskimi Niemcami, a w związku z tym przyzwolenie na eksterminację Żydów oraz uderzenie na ZSRS: „Kościół katolicki błogosławi każdy jej [nazistowskiej bestii] krok, byle był to krok wymierzony przeciw ZSRR i progresywnym elementom Europy”¹⁷. Kościół katolicki miał zresztą błogosławić wszystkim krajom pod faszystowskimi rządami, m.in. Hiszpanii gen. Franca czy Słowacji ks. Tiso, oraz dążyć do upadku ZSRS. Pisano, że był w tym ukryty wspólny cel Watykanu i III Rzeszy: odbudowa „Świętego Cesarstwa Rzymskiego”¹⁸.

Według propagandowej literatury ZSRS naturalnym narzędziem i jednocześnie poplecznikiem polityki Watykanu na Wschodzie był Kościół greckokatolicki – „dobrze zorganizowana reakcyjna siła, obiecujący sojusznik eksploratorskich klas, wierny naśladowca i aktywny agitator polityki Watykanu, (...) złowieszczy rozsądnik najbardziej dzikiego nacjonalizmu, a więc

¹⁵ Я. Галан, *На службі в сатани*, w: idem, *Лицарі чорної руки. Памфлети*, Львів 1974 [Ja. Hałan, *Na sluzhbi v satany*, w: idem, *Lycari chornoyi ruky. Pamflety*, L'viv 1974], s. 14. Oryginał pamfletu powstał w języku rosyjskim w 1949 r. i został zamieszczony w zbiorze tegoż autora: idem, *Ватикан без маски*, op. cit.

¹⁶ Я. Галан, *На службі в сатани*, op. cit., s. 14.

¹⁷ Ibidem, s. 19.

¹⁸ Ibidem, s. 24–25.

i faszyzmu”¹⁹. W niniejszym artykule skupiono się na sposobie przedstawiania metropolity Andrzeja Szeptyckiego²⁰, przywódcy Kościoła greckokatolickiego na tym terenie, jako przedstawiciela polityki Watykanu i przebiegłego manipulatora. Przez 40 lat od momentu likwidacji Kościoła greckokatolickiego w 1946 r. i do jego legalizacji w 1989 r. prowadzona była celowa kampania dyskryminacji metropolity i Kościoła.

Początek tej aktywności datuje się od wydania jeszcze w kwietniu 1945 r. broszury „Z krzyżem czy nożem”²¹ publicysty Jarosława Hałana. Niewielki, wielokrotnie wznawiany tekst, wydany pod pseudonimem Wołodymyra Rosowycza, nakładem gazety „Wilna Ukraina”, stał się podstawą ideologicznego kierunku zwalczania Kościoła greckokatolickiego i jego zwierzchnika. Przedłużeniem kampanii stała się obszerniejsza broszura (44 strony), która ukazała się również pod pseudonimem pt.: „Co to jest unia?”²².

¹⁹ К. Дмитрук, *Свастика на сутанах*, Москва 1976 [K. Dmytruk, *Svastyka na sutanax*, Moskva 1976], s. 20. Pierwsze wydanie książki w języku ukraińskim ukazało się w Kijowie w 1973 r. Rosyjskojęzyczna publikacja w 1976 r. ukazała się w 200-tysięcznym nakładzie.

²⁰ Od 1991 r. stale się powiększa dorobek naukowy dotyczący postaci metropolity Szeptyckiego. Warto odnotować ważniejsze pozycje z ostatnich 10 lat: A. Kubasik, *Eklezjologia polityczna metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Cerkiew greckokatolicka fundamentem niezawisłej Ukrainy*, Lwów–Kraków 2016; M. Nowak, *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*, Gdańsk 2018; Л. Гузар, Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму, Жовква 2015 [L. Huzar, *Andrei Sheptyc'kyj Mytropolyt Halyc'kyj (1901–1944) provisnyk ekumenizmu*, Zhovkva 2015]; Святоюрський владика. У 150-ті роковини народження Слуги Божого Андрія Шептицького, упор. О. Гайова, М. Перун, Львів 2015 [*Sviatojurs'kyj vladika. U 150-ti rokovyny narodzhennya Sluhy Bozhoho Andriya Sheptyc'koho*, упор. О. Hayova, М. Perun, L'viv 2015]; В. Сергійчук, Українські державники. Андрей Шептицький, Вишгород 2015 [V. Serhijchuk, *Ukrayinski derzhavnyky. Andrej Sheptyc'kyj*, Vyshhorod 2015]; Л. Гентош, *Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів: Монографія*, Львів 2015 [L. Hentosh, *Mytropolyt Andrei Sheptyc'kyj: 1923–1939. Vuprobuvannia idealiv: Monograph*, L'viv 2019]; М. Маринович, *Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми»*, Львів 2019 [M. Marynovych, *Mytropolyt Andrei Sheptyc'kyj i „pryntsyur pozytyvnoi sumy”*, L'viv 2019].

²¹ В. Росович (Ярослав Галан), *З хрестом чи з ножем?* Львів 1945 [V. Rosovych (Jaroslav Halan), *Z xrestom chy z nozhem?* L'viv 1945]. Tekst był wielokrotnie wznawiany w kolejnych latach w nakładach od 10 do 100 tys. egzemplarzy, m.in. w wydaniach zbiorowych prac Hałana: Я. Галан, *З хрестом чи з ножем*, w: idem, *Старі шпигуни на новій службі. Памфлети і статті*, Львів 1967 [Ja. Halan, *Z xrestom chy z nozhem*, w: idem, *Stari shpyghuny na novij sluzhbi. Pamflety i statti*, L'viv 1967], s. 9–31. Zabójstwo Hałana w 1949 r. spowodowało potwierdzenie jego tez o „dzikim” nacjonalizmie. Otwierano muzea poświęcone jego osobie i działalności, tablice upamiętniające, pomniki, nazywano jego imieniem ulice i szkoły.

²² В. Росович, *Що таке унія*, Львів 1946 [V. Rosovych, *Shcho take uniya*, L'viv 1946].

W swych publikacjach Jarosław Hałań przedstawiał arcybiskupa Szeptyckiego jako postać obłudną i zbrodniczą, posługującą się religią wyłącznie w celu realizacji własnych, rzekomo antyspołecznych i antynarodowych celów. W jego publicystyce Szeptycki jawił się jako duchowny związany z ideologią nazistowską, co symbolicznie wyrażano w sugestywnych metaforach – „swastyki na sutannie”, czy zestawieniu krzyża i noża jako atrybutów hierarchii kościelnej²³. Była to część szerszej strategii propagandowej, w ramach której starano się podważyć autorytet Kościoła greckokatolickiego oraz przedstawić jego przywódców jako intrygantów, manipulatorów i wrogów ludu. Główną osią propagandy do końca lat 80. było oskarżanie greckokatolickiej hierarchii o współpracę z władzami niemieckimi oraz OUN-UPA²⁴.

Przedstawiciele komunistycznej władzy obawiali się przede wszystkim rozwoju kultu osoby greckokatolickiego hierarchy w społeczeństwie, ponieważ zmarł on, ciesząc się niepodważalnym autorytetem religijnym i moralnym. Jego pogrzeb we Lwowie zgromadził cały greckokatolicki episkopat, dziesiątki tysięcy wiernych oraz hierarchów innych Kościołów. Wierni zasypali trumnę z ciałem metropolity wypisanymi prośbami o wstawiennictwo u Boga, co stanowiło wydarzenie o wymiarze symbolicznym i manifestacyjnym. Sowieci postanowili nie tylko nie przeciwstawiać się przejawom tej patriotyczno-religijnej ekspresji, ale nawet do niej dołączyć: podczas procesji trumnę towarzyszyła kompania honorowa Armii Czerwonej, a przedstawiciel partii w mowie pożegnalnej nazwał zmarłego największym Ukraińcem

²³ Я. Галан, *З хрестом чи з ножем*, w: idem, *Старі шпигуни на новій службі. Памфлети і статті*, Львів 1967 [Ja. Hałań, *Z xrestom chy z nozhem*, w: idem, *Stari shpyguny na novij sluzhbi. Pamflety i statti*, L'viv 1967], s. 9–31.

²⁴ W późniejszym okresie oskarżenia te zyskiwały poparcie m.in. w wybiórczym stosowaniu dokumentacji archiwalnej czy wspomnieniach. We wstępie do swej książki Dmytruk pisał, że tezy te oparte są „na podstawie licznych faktów i dokumentów [które] wyświetlają działalność ukraińskich burżuazyjnych nacjonalistów i ich ideologicznych mentorów – hierarchów unickiej cerkwi, ich związki z hitlerowskimi oraz innymi wrogimi służbami wywiadowczymi”. (К. Дмитрук, *Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції*, Львів 1981 [K. Dmytruk, *Pryrecheni. Burzhuažno-nacionalistychni ta uniats'ki provokatory na posluhax fashyzmu ta imperialistychnoyi reakciyi*, L'viv 1981]). Podobnie kilka lat później Migowicz wykazywał powstanie „alianсу cerkwi unickiej i ukraińskiego burżuazyjnego nacjonalizmu” oraz „antynaukowość ideologii” klerykalnego nacjonalizmu. (І. Мигович, *Реакційна суть клерикального націоналізму*, Київ 1984 [I. Migovich, *Reakcijna sut' klerykalnoho nacionalizmu*, Kyiv 1984]).

po narodowym wieszczu, Tarasie Szewczenko²⁵. Tym bardziej w późniejszych latach władzy sowieckiej zależało, by przedstawić zdeformowany obraz tego popularnego hierarchy, który w tamtym momencie zaistniał w świadomości wiernych jako ich orędownik u Boga.

W literaturze propagandowej okresu sowieckiego pojawiła się także narracja mająca na celu zdyskredytowanie metropolity Szeptyckiego przez powiązanie go z rzekomo ocalałą córką Mikołaja II, Tatianą Romanową, w rzeczywistości absolwentką szkoły teatralnej²⁶. Konstruowana przez autorów sowieckich opowieść łączyła motyw cudownego ocalenia carówny z wątkiem katolickiej prześladowanej w bolszewickiej Rosji. Szeptycki miał udzielić poparcia kobiecie uznanej za oszustkę, kierując się zarówno wizją wykorzystania jej w charakterze politycznego narzędzia, jak i dążeniem do realizacji celów religijnych²⁷. Zarzucano mu chęć przejęcia domniemyanych carskich milionów, wspierania planów destrukcji Związku Sowieckiego oraz osadzenia fałszywej carówny na tronie rosyjskim jako podporządkowanej Hitlerowi oraz Piusowi XII marionetki. W interpretacji sowieckich autorów motywacje te miały mieć wymiar konfesyjny (próba narzucenia katolicyzmu Rosji poprzez wpływ na „carycę-konwertytkę”) oraz osobisty (aspiracje Szeptyckiego do uzyskania tytułu patriarchy ziem wschodnich). Danylenko, powielając propagandowe tezy, usiłował wykazać, że metropolita traktował kobietę instrumentalnie, a rzekome dowody jego zaangażowania autor oparł na niezwyfikowanych listach do papieża, pamiętniku przypisywanym carównie oraz relacjach świadków²⁸. Kilka lat później wątek ten powrócił w publikacjach Kłyma Dmytruka, który, powołując się na analogiczne motywy, powtórzył oskarżenia wobec Szeptyckiego, podkreślając jego pragnienie rozszerzenia wpływów katolicyzmu na Wschodzie²⁹.

²⁵ *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. 1 IX 1939 – 5 II 1946*, G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński (zebr.), Kraków 2007, s. 540 (5 XI 1944); C. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність*, Мюнхен 1947 [S. Baran, *Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj. Zhyttja i diyal'nist'*, Мюнхен 1947], s. 19–21; П. Ісаїв, *Митрополит Андрей Шептицький*, Мюнхен-Міттенвальд 1946 [P. Isayiv, *Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj*, Мюнхен-Міттенвальд 1946], s. 15.

²⁶ В. Добричев, *У тіні святого Юра*, Львів 1968 [V. Dobrychev, *U tini svyatoho Yura*, L'viv 1968], s. 97–98. W 1971 r. wydana w języku rosyjskim w Moskwie.

²⁷ С. Даниленко, *Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка)*, Київ 1970 [S. Danylenko, *Dorohoju han'by i zrahy (Istorychna khronika)*, Kyiv 1970], s. 287–314.

²⁸ Ibidem.

²⁹ К. Дмитрук, *С крестом і тризубцем*, Москва 1979 [K. Dmitruk, *S krestom i tryzubcem*, Moskva 1979], s. 88.

Innym przykładem propagandowej narracji dyskredytującej metropolitę Andrzeja Szeptyckiego jest historia bazylianki Auksentii Iwanowycz, określanej w literaturze sowieckiej mianem „prorokini Hitlera”. Podczas gdy postać Tatiany jest całkowicie fikcyjna, istnieją przesłanki wskazujące, że ta siostra zakonna mogła być postacią autentyczną.

Bazylianka przez kilka lat, jeszcze przed wybuchem II wojny i przez cały jej okres, miała doświadczać wizji dotyczących spraw zarówno religijnych, kanonicznych, jak też politycznych i wojskowych, które przekazywała metropolicie Szeptyckiemu listownie³⁰. Według jednego z autorów, kobieta cierpiała na halucynacje, nie odróżniając prawdy od fikcji³¹. W książkach opartych na modelu propagandowego pisarstwa historycznego był to kolejny przykład osoby podporządkowanej woli władzy, który, umacniając ją w przekonaniu o prawdziwości rzekomych proroctw, instrumentalnie wykorzystywał jej osobę w celu osiągnięcia własnych korzyści oraz zdobycia poparcia ówczesnych ludzi władzy. Według sowieckiej literatury historycznej, metropolita Szeptycki, wiedząc o zamiłowaniu Adolfa Hitlera do przepowiedni i astrologii, słał mu wizje zwycięstw wojsk niemieckich i zwracał uwagę na jego misję w nadaniu Kościołowi katolickiemu należnej mu rangi³². Sowieccy autorzy podkreślali zbieżność politycznych przekonań s. Auksentii i metropolity Szeptyckiego, co sugerowało, że wypowiedzi przypisywane zakonniczy były w rzeczywistości formułowane lub inspirowane przez jej przełożonego. Ponieważ większość widzeń kobiety dotyczyła upadku Związku Sowieckiego, metropolitę Szeptyckiego ponownie ukazano jako wroga komunistycznego ustroju. By wykreować obraz „zarażonej grzechem” Rosji i podkreślić, że to właśnie z woli Boga kraj ten w czasie wojny zostanie doszczętnie zniszczony, a następnie odbudowany i nazwany „Nową Ziemią”, miał on użyć do tego mającej ponadprzeciętne możliwości osoby duchownej³³. Inna rzekoma przepowiednia Iwanowycz dotyczyła zjednoczenia wszystkich krajów, a przede wszystkim Ukrainy, pod przywództwem Niemiec, i walki z bezbożnym Wschodem, by go nawrócić. Kłym Dmytruk przytoczył rzekomo osobiste notatki tej siostry zakonnej, według których rozpoczęty przez III Rzeszę

³⁰ Idem, *Униатские крестоносцы: вчера и сегодня*, Москва 1988 [idem, *Uniatskie krestonoscy: vchera i segodnja*, Moskva 1988], s. 269; idem, *Свастика на сутанах*, op. cit., s. 94.

³¹ В. Добричев, *У тіні святого Юра*, op. cit., s. 128–129.

³² И. Мигович, *Преступный альянс*, op. cit., s. 137.

³³ В. Добричев, *У тіні святого Юра*, op. cit., s. 128–129.

konflikt był słuszny³⁴. Sowieccy pisarze ponownie połączyli Kościół katolicki z nazizmem, przez wzmianki s. Auksentii, że Führer powinien wspierać rozwój katolicyzmu, kapłaństwa i życia zakonnego, oraz rzekome, inspirowane ewangelią, objawienie, w którym ujrzała ona „trzech «proroków» jak trzy «gołąbki»: sam metropolita w postaci «ukraińskiego księcia» i po jego bokach – «wódz Hitler w postaci św. proroka Eliasza» i jego świętobliwość papież w osobie «proroka Mojżesza» (...)»³⁵. Podkreślić trzeba centralną pozycję Andrzeja Szeptyckiego w tej wizji jako przewodnika kreowanego przez sowieckich autorów przymierza katolicko-nazistowskiego. Za pomocą historii bazylianek komunistyczni autorzy podkreślili także negatywny stosunek Hitlera do komunizmu, właśnie w tym upatrując przyczynę zagłady Żydów³⁶. Słowa rozgrzeszenia Holocaustu, padające z ust przedstawicielki narodu ukraińskiego, miały jednoznacznie wskazać współwinnych. Wpisywało się to w propagandowy obraz „ukraińskich burżuazyjnych nacjonalistów” jako „pomocników gestapowsko-esesowskich katów”, którzy „ustanowili jedyny sposób «kontaktu» z radzieckimi ludźmi – znęcanie się, katowanie i stracenie przez rozstrzelanie, szubienicę, zagazowanie, spalenie w piecach hitlerowskich obozów śmierci”³⁷. Prowokacyjna treść objawień s. Auksentii, a przede wszystkim fragmenty o rozgromieniu Rosji, rozszerzaniu katolicyzmu na inne kraje oraz dyskryminacji komunistów i zagładzie Żydów, była więc idealnie dopasowana do linii ataku ze strony sowieckich autorów na Kościół katolicki i państwa zachodnie.

Innym, niezwykle popularnym wątkiem antyreligijnej propagandy radzieckiej było kreowanie obrazu Kościoła, zarówno katolickiego, jak i prawosławnego, jako „ciemnogrodu”. Krytyka pośrednio skierowana była także w metropolitę.

W tym wypadku wykazywano, jak Kościół, za pośrednictwem m.in. zakonu bazylianów czy studytów, rozpowszechniał w katolickiej prasie i broszurach informacje na temat cudownych obrazów czy objawień Matki Boskiej.

³⁴ „Hitler to wódz Boży, a ta wojna to wojna Boża. Tu nie człowiek walczy, a Bóg w człowieku, Boska ręka wysuwa się wprzód i bije wroga. Pan Bóg chce obdzielić go [Hitlera] jeszcze większą łaską i sławą, jako wielkiego i potężnego króla świata, jeśli spełni to, czego Bóg od niego żąda (...)”. К. Дмитрук, *Свастика на сутанах*, op. cit., s. 94–95. Po dekadzie powtórzone w: idem, *Униатские крестоносцы*, op. cit., s. 271–272; В. Беляев, *Я обвиняю!*, Москва 1978 [V. Beljaev, *Ja obvinjaju!*, Moskva 1978], s. 112–114.

³⁵ К. Дмитрук, *Униатские крестоносцы*, op. cit., s. 270.

³⁶ Idem, *Свастика на сутанах*, op. cit., s. 95.

³⁷ С. Даниленко, *Дорогою ганьби і зради*, op. cit., s. 219–220.

Efektom rozwoju kultu ikon Maryi były masowe pielgrzymki do klasztorów i cerkwi (np. sanktuarium w Zarwanicy). Duchowieństwo greckokatolickie starało się popularyzować także postaci stygmatyków z Galicji Wschodniej, których liczba znacząco wzrosła w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Według sowieckich pisarzy, psychoza religijna działająca na wyobraźnię wiernych, miała na celu odwrócenie uwagi robotników od trudów życia doczesnego i wysokiego bezrobocia. Odciągała ich jednocześnie od walki klasowej. Wszelkie wydarzenia uznawane za cudowne, które wzbudzały zainteresowanie opinii publicznej na zachodniej Ukrainie w okresie dwudziestolecia międzywojennego, były określane mianem „propagandy mistyki”. W tym kontekście szczególnie dużo uwagi poświęcono postaci metropolity Andrzeja Szeptyckiego jako oszusta i manipulatora. To on w dużej mierze miał być odpowiedzialny za promowanie m.in. stygmatyków Anastazji Wołoszyn oraz Stepana Nawrockiego. Wokół postaci Wołoszyn narosła fala religijnego uniesienia o masowym charakterze, powiązana z ludowymi przekazami dotyczącymi rzekomego objawiania się wizerunków Jezusa i Maryi na szybach okien w galicyjskich miastach³⁸. Zjawiska te, szeroko komentowane przez opinię publiczną, przenikały do dyskursu religijnego i społecznego, przyczyniając się do powstawania atmosfery wzmożonego zainteresowania praktykami dewocyjnymi oraz interpretacjami cudowności. Według relacji autorów związanych z nurtem propagandowego pisarstwa ZSRS, takich jak Iwan Migowicz czy Anatolij Szysz, lekarze badający przypadek Anastazji Wołoszyn interpretowali jej stygmaty w kategoriach psychofizjologicznych, wskazując na związek między intensywną pobożnością a osłabieniem układu nerwowego. Kłym Dmytruk, powracając do tej kwestii jeszcze w 1988 r., odpowiedzialnością obarczał metropolitę Andrzeja Szeptyckiego, który miał podjąć decyzję o umieszczeniu dziewczyny w klasztorze. Według Dmytruka stanowiło to element strategii służącej wzmocnieniu prestiżu Kościoła greckokatolickiego. Autor podkreślał ponadto, iż metropolita celowo wyłączył sprawę spod jurysdykcji władz zakonnych, rezerwując decyzje wyłącznie dla siebie³⁹. W prezentowanej literaturze postać Anastazji Wołoszyn była przedstawiana w sposób jednoznacznie krytyczny i deprecjonujący. Opisywano ją jako osobę charakteryzującą się nadmierną gorliwością religijną

³⁸ Autor tłumaczy powstanie tych wizerunków osobliwą techniką czyszczenia okien połączoną z działaniem silnego wiatru. Ibidem, s. 133–136.

³⁹ К. Дмитрук, *Уніатские крестоносцы*, op. cit., s. 268–270.

oraz ograniczonymi możliwościami intelektualnymi. W narracjach tego typu podkreślano również jej skłonność do podporządkowywania życia i zdrowia praktykom kultowym, ocenianym w kategoriach fanatyzmu religijnego.

Innym słynnym stygmatykiem tamtego czasu był Stepan Naworocki ze wsi Załukwa w ówczesnym województwie stanisławowskim. Kłym Dmytruk podał następującą charakterystykę młodzieńca: „Stepan od dziecka odznaczał się religijnym fanatyzmem, wiarą w różne kościelne zabobony, godzinami siedział w miejscowej drewnianej cerkwi Piotra i Pawła, oczekując «cudotwórczego słowa bożego»”⁴⁰. Kolejny fragment narracji Dmytruka opiera się na oficjalnym życiorysie Nawrockiego, jednak sposób jego konstrukcji miał na celu zdyskredytowanie Kościoła greckokatolickiego oraz jego duchowieństwa. Autor przedstawił epizod rzekomego objawienia, którego Nawrocki miał doświadczyć w cerkwi: ukazujący mu się mistyczny starzec nakazuje mu głosić „słowo Boże, prawdę o świętości greckokatolickiej wiary i naszego metropolity Andrzeja” wśród społeczności wiejskich i miejskich. W warstwie ideowej przekaz ten skierowany był przeciwko Związkowi Sowieckiemu, wskazując, iż jego upadek ma nastąpić dzięki Hitlerowi i Mussoliniemu. Dmytruk interpretował to doświadczenie jako świadomą mistyfikację, przygotowaną przez „świętojurskich «specjalistów» ds. fabrykacji «bożych cudów»”⁴¹, a tym samym podważał autentyczność zarówno samego objawienia, jak i duchowej misji Nawrockiego. Z konstrukcji opowieści wynika więc jednoznacznie, że Stepan został przedstawiony nie jako samodzielny podmiot, lecz jako narzędzie w rękach obłudnego duchowieństwa greckokatolickiego, którego działania miały służyć instrumentalizacji religii dla celów politycznych.

W ocenie sowieckich autorów mistycy ziemi lwowskiej w dwudziestolecu międzywojennym mieli sprowadzić ludzi do kościołów i zmniejszyć ryzyko bolszewickiego przewrotu. Miała to być również kolejna szansa na udowodnienie, że Ukraińcy to naród wyjątkowy, wybrany przez Boga. Jak skonkludował to Migowicz: „Wszystko było obliczone na to, by podgrzać nacjonalistyczne uczucia”⁴². Sprawa stygmatyków sprowadzała się więc we-

⁴⁰ К. Дмитрук, *Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков*, Київ 1976 [K. Dmytruk, *Pid shtandartamy reakciji i fashyzmu. Krah antynarodnoyi diyal'nosti uniats'koyi ta avtokefal'noyi cerkov*, Kyiv 1976], s. 62.

⁴¹ Ibidem; historia powtórzona w: idem, *Приречені*, op. cit., s. 21–22.

⁴² И. Мигович, *Преступний альянс*, op. cit., s. 136.

dług niego do zmarginalizowania bolszewizmu, a wzrostu siły nacjonalizmu, przy użyciu kłamstwa i propagandy.

Podsumowując przeprowadzoną analizę radzieckiej literatury propagandowej, można zauważyć, że tego typu teksty dają się interpretować w perspektywie kilku kluczowych ujęć teoretycznych dotyczących funkcjonowania propagandy. W kontekście badań nad antyreligijnymi narracjami propagandowymi w ZSRR szczególnie użyteczna okazuje się koncepcja metafory konceptualnej, która pozwala uchwycić, w jaki sposób język stawał się narzędziem sprawowania władzy, modelowania percepcji społecznej i konstruowania określonych ram interpretacyjnych. W świetle metodologii sformułowanej przez George Lakoffa i Marka Johnsona⁴³ szczególnie istotne jest zidentyfikowanie w omawianych tekstach metafor konceptualnych, które organizowały przekaz propagandowy na poziomie nie tylko stylistycznym, ale przede wszystkim percepcyjnym. Metafory te tworzyły podstawowe schematy poznawcze, za pomocą których propagandyści budowali obraz Kościoła greckokatolickiego, jego duchowieństwa oraz wiernych. W analizowanych tekstach uderza konsekwentne stosowanie metaforycznego modelu, w którym Kościół greckokatolicki przedstawiany jest jako „ciemnogród”, kojarzony z „zabobonem”, „fanatyzmem”, oraz jako struktura podporządkowana logice „mistyfikacji” i „oszustwa”. Tego typu metafory konstruowały opozycję między rzekomo racjonalnym komunizmem a irracjonalną religią. W ten sposób propagandowy dyskurs uruchamiał schemat określający przejawy myślenia religijnego jako chorobę czy przejaw skrajnego, a przez to niebezpiecznego fanatyzmu. Zabieg ten delegitymizował religijność nie poprzez argumentację, lecz poprzez skojarzenie jej z brakiem zdrowia psychicznego czy niezdolności do racjonalnego myślenia, a więc z formą społecznej dysfunkcji.

Innym istotnym mechanizmem jest metaforyczne ramowanie działalności Kościoła w kategoriach walki klasowej, która w ujęciu propagandowym pełni rolę nadrzędnego modelu interpretacyjnego. Zachowania duchowieństwa zostały wpisane w narrację o działaniach wrogich wobec klasy robotniczej, co miało rzekomo przejawiać się w odwracaniu uwagi robotników od spraw życia codziennego poprzez szerzenie „zabobonu” oraz promowanie osób uznawanych za stygmatyków. W tym świetle figury takie jak Anastazja Wołoszyn czy Stepan Nawrocki stają się elementami narracji, w której Kościół greckokatolicki jawił się jako oszustwo systemowe, a jego przedstawiciele – jako

⁴³ G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago 2003.

manipulatorzy wykorzystujący religijne przeżycia do „ogłupiania ludu”. Zaznaczyć jednak należy, że w odróżnieniu od antyreligijnej propagandy, teksty skierowane przeciwko Kościołowi grekokatolickiemu koncentrowały się głównie na politycznym planie zniewolenia „sąsiednich niekatolickich narodów”. „Wojujący katolicyzm” wraz z jezuitami jako „awangardą”, wraz z „kołtunem Loyolą”, podbijał bezlitośnie inne kraje. Stąd też Welamin Rutski czy Jozafat Kuncewicz przedstawiani byli jako fanatycy i zdrajcy, podobnie jak każdy katolik na ziemiach ruskich. Narracja wytyczona przez Hałana była przetwarzana u kolejnych historyków, specjalistów od naukowego ateizmu. Prowadziła ona ostrze ich zarzutów do czasów powojennych i zwierzchnika Kościoła grekokatolickiego metropolity Szeptyckiego.

Obraz Kościoła jako przeciwnika politycznego i zarazem struktury spiskowej zostaje szczególnie wyostroszony w przedstawieniach metropolity Andrzeja Szeptyckiego. W tekstach propagandowych Hałana i Dmytruka pojawia się wyraźny model duchownego jako konspiratora i zarazem wroga państwowego. Szeptycki zostaje powiązany z fałszywą carówną Tatianą Romanową oraz oskarżony o plany obalenia władzy sowieckiej, przejścia carskich dóbr i zaprowadzenia katolicyzmu w Rosji poprzez „marionetkę” podporządkowaną Hitlerowi i papieżowi Piusowi XII. Powtarzające się w tekstach określenia „wyprawa krzyżowa”, „pochód krzyżacki na Wschód”, „krucjata przeciwko Krajowi Rad”, „zoologiczna nienawiść do Moskwy”, obok powszechnych w użyciu słów „kontrrewolucja”, „burżuazja” czy „międzynarodowy imperializm”, wzmacniane są przez „obcy wywiad”, „sieć agenturalna”, „działalność szpiegowska”, „zdrada”, „farwarter faszystów”⁴⁴. Tak skonstruowana metaforyczna rama przekształca hierarchę w figurę niemal mitycznego zagrożenia, działającego jednocześnie na polu politycznym,

⁴⁴ Terminologia m.in. z pozycji С. Даниленко, *Дорогою ганьби і зради*, op. cit., s. 287–314. Sam zaś Karin-Danylenko, w 1944 r. jako podpułkownik służb bezpieczeństwa został oddelegowany do organizacji spotkania i rozmów z metropolitą. W swym raporcie po spotkaniu z Szeptyckim (7 września 1944) stwierdzał jego trzeźwą ocenę sytuacji politycznej w ZSRR. Ze względu na autorytet metropolity proponował znalezienie sposobu, by wykorzystać go dla „wzmocnienia naszego wpływu w szerokich masach ludności Zachodniej Ukrainy, a także dla walki z banderowskim ruchem”. *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)*, заг. ред. В. Сергійчук, упор. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк, Київ 2005 [*Mytropolyt Andrej Andrej Sheptyc'kyj u dokumentax radyans'kyh orhaniv derzhavnoyi bezpeky (1939–1944 rr.)*, zah. red. V. Serhijchuk, upor. S. Kokin, N. Serdyuk, S. Serdyuk, Kyiv 2005], s. 294.

finansowym i ideologicznym. W analizowanych tekstach widoczne jest także posługiwanie się pojęciem oszustwa typowego dla narracji religijnej, co pozwalało budować wrażenie, że całość religijności greckokatolickiej to przestrzeń manipulacji – od rzekomych stygmatów po pamiątnik „carówny” czy jej domniemane listy do papieża, na których miała się opierać działalność Szeptyckiego i jego współpracowników.

Istotnym motywem w publikacjach radzieckich autorów była kolaboracja z „niemiecko-faszytowskim najeźdźcą” w trakcie II wojny światowej i związek Cerkwi z „ukraińskim burżuazyjnym nacjonalizmem”. Określenia duchowieństwa jako „zażartych reakcjonistów”, tytuły rozdziałów, jak np. „Schutzmanni czy duszpasterze”, „Zrzucenie masek”, mówiące o „rozpasanym nacjonalizmie”,⁴⁵ były przeciwstawiane „wyzwoleniu” przez ZSRR i rozumieniu żywotnych interesów Ukraińców dążących do „wolnego świata” w Kraju Rad⁴⁶. Celem zaś faszystowskich konfidentów była „amputacja Ukrainy od Rosji”⁴⁷.

Zgodnie z założeniami Lakoffa i Johnsona powtarzalność metaforycznych struktur zakładała, że odbiorca tych treści zaczynie poruszać się w ich ramach. Propagandowa konstrukcja rzeczywistości polega więc nie tylko na przekazywaniu fałszywych faktów, lecz także na projektowaniu całostowego systemu pojęciowego, w którym Kościół greckokatolicki nie może być postrzegany inaczej niż jako element reakcyjny i szkodliwy. Analiza dyskursu sowieckiego ujawnia zatem silnie zakorzenione metafory konceptualne, które starały się organizować sposób myślenia o Kościele greckokatolickim i jego duchowieństwie. W ich ramach religia została przedstawiona jako irracjonalna, groźna i manipulacyjna, natomiast władza radziecka – jako siła racjonalna, demaskatorska i postępową. Metafory te pełniły funkcję ideologicznych narzędzi, umożliwiających reprodukcję dominującej wizji świata oraz legitymizację działań wymierzonych w instytucje religijne.

Polityka władz rosyjskich wobec Ukrainy, w okresie zarówno carskim, jak i sowieckim, ukazuje długotrwałą konsekwencję w dążeniu do ograniczenia, a często wręcz eliminacji przejawów ukraińskiej odrębności narodowej. Szczególnie widoczne było to w sferze religijnej, gdzie Kościół greckokatolicki – pełniący istotną funkcję nośnika świadomości narodowej

⁴⁵ Por. K. Дмитрук, *Під штандартами реакції і фашизму*, op. cit.

⁴⁶ Ibidem, s. 20.

⁴⁷ С. Даниленко, *Дорогою ганьби і зради*, op. cit., s. 86.

i kulturowej – stał się przedmiotem systematycznych prześladowań. Represje te miały charakter nie tylko polityczny, lecz także ideologiczny, gdyż podporządkowanie struktur wyznaniowych wpisywało się w szerszy projekt unifikacji społeczeństwa pod dominacją rosyjską. W tym kontekście polityka wyznaniowa stanowiła narzędzie realizacji imperialnej wizji, której celem była likwidacja ukraińskiej tożsamości jako samodzielnego bytu historyczno-politycznego. Postawy władz komunistycznych wobec Kościoła greckokatolickiego można interpretować jako kontynuację wcześniejszych działań caratu, dla którego ukraińskie aspiracje narodowe były źródłem stałego zagrożenia. Zjawisko to wskazuje na ciągłość rosyjskiej strategii wobec Ukrainy, opartej na logice centralizacji i asymilacji, a zarazem marginalizacji wszelkich form odrębności. Aktualny konflikt zbrojny, rozpoczęty pełnoskalową agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w 2022 r., jawi się zatem nie jako wydarzenie odosobnione, lecz jako kontynuacja wielowiekowego procesu podporządkowywania tego kraju rosyjskiej strefie wpływów. Analiza historycznych uwarunkowań pozwala dostrzec, iż współczesna wojna stanowi nie tyle nową fazę polityki Moskwy, ile ciągłość długotrwałej praktyki imperialnej, w której ukraińska niepodległość postrzegana była i jest jako zagrożenie dla integralności i hegemonii państwa rosyjskiego.

Bibliografia

- Baran S., *Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj. Zhyttya i diyal'nist'*, Myunxen 1947.
- Belaev V., *Ja obvinjaju!*, Moskva 1978.
- Cywiński B., *Ogniem próbowane: z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. II, Lublin 1990.
- Danylenko S., *Dorohoyu han'by i zrazy (Istorychna xronika)*, Kyiv 1970.
- Dmitruk K., *S krestom i tryzubcem*, Moskva 1979.
- Dmitruk K., *Uniatskie krestonoscy: vchera i segodnja*, Moskva 1988.
- Dmytruk K., *Pid shtandartamy reakciyi i fashyzmu. Krax antynarodnoyi diyal'nosti uniats'koyi ta avtokefal'noyi cerkov*, Kyiv 1976.
- Dmytruk K., *Pryrecheni. Burzhuažno-nacionalistychni ta uniats'ki provokatory na posluhax fashyzmu ta imperialistychnoyi reakciyi*, L'viv 1981.
- Dmytruk K., *Svastyka na sutanax*, Moskva 1976.
- Dobrychev V., *U tini svyatoho Yura*, L'viv 1968.
- Galan Ja., *Vatikan bez maski. Pamflety*, Moskva 1952.
- Grabski A.F., *Dzieje historiografii*, wyd. 2, Poznań 2006.
- Hałan Ja., *Na sluzhbi v satany*, w: idem, *Lycari chornoyi ruky. Pamflety*, L'viv 1974, s. 9–26.
- Hałan Ja., *Z xrestom chy z nozhem*, w: idem, *Stari shpyhuny na novij sluzhbi. Pamflety i statii*, L'viv 1967, s. 9–31.
- Hentosh L., *Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj 1923–1939. Vyprobuvannia idealiv. Monographia*, L'viv 2016.
- Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików): krótki kurs*, Warszawa 1948.
- Huzar L., *Andrej Sheptyc'kyj Mytropolyt Halyc'kyj (1901–1944) provisnyk ekumenizmu*, Zhovkva 2015.
- Isayiv P., *Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj*, Myunxen–Mittenval'd 1946.
- Istorija Vsesojuznoj kommunisticheskoy partii (bol'shevikov). Kratkij kurs*, Moskwa 1938.
- Ivan Myhovych – polityk, naukovec', pedahoh. *Biobibliohrafichnyi pokazhchyk*, upor. L.O. Ilchenko, Uzhhorod 2022.
- Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. 1 IX 1939–5 II 1946*, G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski (zebr.), Kraków 2007.
- Kubasik A., *Eklezjologia polityczna metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Cerkiew greckokatolicka fundamentem niezawisłej Ukrainy*, Lwów–Kraków 2016.
- Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*, Chicago 2003.
- Likvidacya UHKC (1939–1946). Dokumenty radyans'kyx orhaniv derzhavnoyi bezpeky*, upor. S. Kokin ta insh., zah. red. V. Serhijchuk, t. 1–2, Kyiv 2006.
- Marynovych M., *Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj i „pryntsyyp pozytyvnoi sumy”*, L'viv 2019.
- Maslov N.N., *Short Course of the History of the All-Russian Communist Party – An Encyclopedia of Stalin's Personality Cult*, „Soviet Studies in History” 1989, t. 28, nr 3, s. 41–68.

- Migovich I., *Prestupnij al'jans. O sojuze uniatskoj cerkvi i ukraïnskogo burzhuaznogo nacionalizma*, Moskva 1985.
- Mytropolyt Andrey Sheptyc'kyj u dokumentax radyans'kyx orhaniv derzhavnoyi bezpeky (1939–1944 rr.), zah. red. V. Serhiychuk, upor. S. Kokin, N. Serdyuk, S. Serdyuk, Kyiv 2005.
- Nowak M., *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*, Gdańsk 2018.
- Rosovych V. (Ja. Halan), *Shcho take uniya*, L'viv 1946.
- Rubl'ov O., *Halan Yaroslav Oleksandrovych*, w: *Encyklopediya istoriyi Ukrayiny u 10. t.*, t. 2, red. V.A. Smolij i in., Kyiv 2004, s. 24–25.
- Serhiychuk V., *Ukrayins'ki derzhavnyky. Andrey Sheptyc'kyj*, Vyshhorod 2015.
- Stehle J., *Tajna dyplomacja Watykanu: papieństwo wobec komunizmu (1917–1991)*, Warszawa 1993.
- Stobiecki R., *Bolszewizm a historia. Próby rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998.
- Stocki J., *Lwowski Sobór 8–10 marca 1946 roku: przygotowania, przebieg i skutki. Rola systemu totalitarnego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1(14), s. 237–267.
- Stryjek T., *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii w debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004*, Warszawa 2007.
- Sviatoyurs'kyj vладыka. U 150-ti rokovyny narodzhennya Sluhy Bozhoho Andrey Sheptyc'koho, upor. O. Hayova, M. Perun, L'viv 2015.
- Tucker R.C., *The Rise of Stalin's Personality Cult*, „The American Historical Review” 1979, t. 84, nr 2, s. 347–366.
- Xresnoyu dorohoyu. Funkcyonuvannia i sproby likvidacyi Ukraynskoyi Hreko-Katolic'koyi Cerkvy v umovax SRSR u 1939–1941 ta 1944–1946 rokax. Zbirnyk dokumentiv i materialiv, upor. M. Hayovs'kyj, L'viv 2006.
- Xronika, „Ukrayins'kyj visnyk”, nr 6, 1972, s. 164–167.
- Zamorij T., *Byelyayev Volodymyr Pavlovych*, w: *Ukrayins'ka literaturna encyklopediya*, t. 1, Kyiv 1988, s. 160.